

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

Polyák Mariann

Ávedik Lukács és az erzsébetvárosi örmény közösség a XIX. század második felében

Tisztelt Hölgyeim és Uraim! Kedves Hallgatóság!

A 2002-es budapesti örmény kiállítás után kaptam egy lehetőséget, hogy a négy nagy erdélyi magyar-örmény település egyikébe, Erzsébetvárosba eljussak. Diáktársaimmal az örmény templom története, könyvtára mellett a plébánia könyvtára és levéltára is foglalkoztatott bennünket, illetve a város főúranak, az Apafi családnak története, valamint a helyi lakosok élete az újkortól napjainkig. Érdeklődésem hamarosan egy, a városban gyakran előforduló név, Ávedik Lukács plébános felé fordult, aki a város szülőtte volt és szinte itt élte le egész életét.

A téma betekintést enged mind az etnikai, mind a felekezeti kisebbség helyzetére a Kárpát-medencében a XIX-XX. században, illetve az örmény nép történelmének vizsgálatára is. Sokat tett Ávedik Lukács az örménység fennmaradásáért, vagy tehetett volna többet is? - ez a feszültség egész életén átvonult. Dolgozatomban egy, a helyzet adta történetíró életét kívántam megörökíteni.

Az erdélyi örmény települések közigazgatási és egyházi egysége 1680-ra történt meg az ún. örmény kompánia létrehozásával. Később az örmény közösség több privilégiumot is kapott, például a szabad költözés, szabad kereskedelem jogát. II. Apafi fejedelem kiváltságlevelet adott ki, mely alapján saját bírót állíthattak, ezek a bírák viszont a székely főbíráknak voltak alárendelve. Az egységes igazgatás 1700-ig állt fenn, az örmény főbíró Ebesfalván székelt. Ekkor azonban Szamosújvár külön főbíróvá választott.

A XVIII. századnegy jelentős örmény település alakult ki, a két szabad királyi város: Szamosújvár és Erzsébetváros, ezen kívül Gyergyószentmiklós és Csíkszépvíz. Az örmények itt is, mint bárhol, kereskedelemmel és kézművességgel foglalkoztak, ezen belül marhakereskedéssel és bőrfeldolgozással. Ennek érdekében Moldvából és Erdélyből vásárolták meg az állatokat és eljutottak Pestre, sőt a bécsi piacra is.

A XIX. században bekövetkező változások lassan az örmények hanyatlásához vezettek, piacuk beszűkült, gazdasági pozícióik jelentéktelenné váltak. A megváltozott körülmények következtében az örmény lakosság a külkereskedelemtől áttért a belkereskedelembre. Ezek következtében már más termékekkel, főként bőr kikészítésével foglalkoztak. A lakosság számát tekintve is lelassult a gyarapodás, a bevándorlás majdhogynem megszűnt.

1868-ban Ferenc József törvényben szabályozta Magyarország és Erdély egyesítését. A törvény kimondta: Erdély minden lakosa nemzetiségi, nyelvi és vallási különbség nélkül egyenjogú, s Erdélynek ezzel ellenkező törvényei eltöröltetnek. Azokat a törvényeket, melyek az erdélyi területen a bevett vallások vallásgyakorlati és önkormányzati szabadságait, jogegyenlőségét biztosítják, sértetlenül fenntartják, egyszersmind a görög és az örmény katolikus, valamint az ortodox egyházakra is kiterjesztik. 1848 után az etnikai alapokon szerveződött közösségek elvesztették jogi személyiségüket, és a modern társadalomba való integrálódás egyben nemzetiségük feladásához is vezetett. Erre való érdekes reakcióként egy új ideológiát dolgozott ki a XIX. század végén a Szamosújváron megjelenő Armenia folyóirat körül kialakult értelmiségi csoport, ez az ideológia pedig az ... armenizmus. Ez azt jelentette: két síkon próbálták megfogalmazni a magyarországiörmények önazonosságukat, politikai értelemben a magyar nemzet részeként határozták meg magukat, kulturális értelemben viszont örmények kívántak maradni. E körnek volt jeles tagja többek között *Merza Gyula*, vagy *Szongott Kristóf* szamosújvári plébános, de maga *Ávedik Lukács*, erzsébetvárosi esperes is. Az örmény neofiták egyenesen azonosították magukat a magyarsággal, melynek nemzetfelfogása

a korban tökéletesen egyezett abban, hogy az országban mindenki vagy már magyar, vagy azzá lesz.

A magyar-örmények asszimilációja jelentős méretűvé a XIX. században vált, de gyökerei már korábban keresendők. Nagyban hozzájárult a magyarságba való beolvadáshoz, a többi nemzetiséggel szemben, hogy az örmények messze éltek hazájuktól; munkájuk, a kereskedés révén pedig hajlamosak voltak arra, hogy megtanulják az adott ország nyelvét. Ehhez járult hozzá az is, hogy beköltözésükkor elfogadták az uralkodó feltételét, hogy a magyar etnikumhoz tartoznak, tehát mint nemzetiség nem léphettek fel jogaikért akkor sem, amikor más nemzet a kiegyezés után már élhetett ezzel a lehetőségével. A többi nemzetiségek politikai egységekbe tagolódtak, a kiegyezéssel pedig egyre gyakrabban felléptek jogaik érvényesítése érdekében. Az örmények a négy településen kívül nem éltek jelentős tömbökben. A folyamat menthetetlennek bizonyult, ezt mutatja az is, hogy a Lemberg központtal, önálló püspökkel bíró lengyel örményeknél is hasonló előrménytelenedés következett be.

A magyar-örmények az asszimilációt többféle módon igyekeztek megakadályozni: örmény egyesületek, folyóiratok, alapítványok létrehozásával, illetve, szüntelen kérelmekkel, hogy felállíthassák az örmény püspökséget. A római katolikus hívek száma Erzsébetvárosban 1898-ban már körülbelül duplája volt az örmény katolikusokénak. 1910-re Magyarországon összesen csak 121 örmény családot számoltak, ezek is már teljes mértékben beolvadtak a magyarságba.

A korabeli helyzet ábrázolására egy meghatározó személy életét ragadtam ki, Erzsébetváros plébánosával foglalkoztam részletesebben; az ő életén és munkáján keresztül az erdélyi örmények életét szeretném láttatni.

Ávedik Lukács 1847. október 18-án született Erzsébetvárosban. Az 1900-ban készült személyes jelentésében Ávedik beszámolt arról, hogy az első négy gimnáziumi osztályt szülővárosában, a következő négyet pedig Székelyudvarhelyen végezte, majd a teológiai tanulmányait Gyulafehérváron folytatta. Ávedik Lukácsot 24 évesen a bécsi örmény püspök szentelte pappá. Erzsébetvárosban teljesített kápláni szolgálatot 7 évig, amikor is az úgynevezett zsinati vizsgát sikeresen letette a következő év májusában. Ennek következtében érdemessé vált a 'parochus' címre, így a püspök beiktathatta őt a plébánosi hivatalba. A főpap a beiktatás alkalmával Ávedik Lukácsot nevezte ki a kerületi jegyzői tisztre is. Ávedik az alesperesi hivatalba 1880-ban került, később esperessé, majd 1894-ben főesperessé nevezte ki előljárója.

Beosztott lelkészársai meg voltak vele elégedve, mert a kor problémáira valóban választ váró főesperes a koronagyűléseken hasznos előadásokkal, reform gondolatokkal látta el őket.

Ávedik teológiai tanulmányaival végezvén, 1870-től tanított a helyi gimnáziumban, majd 1878-ban a plébánosi kinevezéssel együttjáró igazgatói állást is megkapta a helyi fiú-és leányiskolában. Itt mint hittanár tanított. Később a főesperességgel a kerületi egyházi tanfelügyelői tisztséget is ellátta. Beosztottjai szintén elégedettek voltak vele, mert valóban szívében viselte a diákok kiváló neveltetését. Erzsébetváros kerületi egyházi tanfelügyelőjeként tanügyi kiállítást rendezett 3 megye intézményeinek bevonásával 1893-ban.

Tíz év múlva a szervezőbizottság elhatározta, hogy a következő tanévben Erzsébetvárosban tartják meg a nagyszabású kiállítást. Mindenféle oktatási intézményt meghívott a bizottság és a korábbi 3 vármegye mellé még kettőt vontak be. 1908-ban, amikor Ávedik betegsége miatt lemondani kényszerült az elemi iskola gondnokságáról, a királyi tanfelügyelőtől egy hálálkodó levelet kapott. Ebben mondtak köszönetet Ávedik fáradhatatlan és buzgó tevékenységéért, mellyel az erzsébetvárosi állami elemi iskolát magas színvonalon álló virágzó intézetté fejlesztette.

Ávedik pályafutásának nagy elismerését jelentette a neki adományozott egyik legrangosabb kitüntetés. Az államtitkár jelentéséből kiderül: a király Ávedik Lukács erzsébetvárosi örmény

katolikus esperes plébánosnak a közügyek és a tanügy terén szerzett érdemei elismerésül a Ferencz-Józsefrend lovagkeresztjét legkegyelmesebben adományozni méltóztatott.

Ávedik sok tennivalója mellett is szakított időt híveire. Többek levele is megtalálható az erzsébetvárosi örmény templom levéltárában. Az itt található egyházközségi könyvek, a különböző alapítványok jegyzőkönyvei mind beszámolnak Ávedik adakozó szándékáról. Ezt mutatja a főtemplom egyik üvegeablaka is, melyet 1902-ben készítettett Szent Lukács evangélista tiszteletére.

Az erzsébetvárosi plébánosnak jelentős szerepe volt Erzsébetváros közéletében: több bizottságnak, mint például a Kameller-alapítvány, vagy a Kabdebó alapítványnak is tagja volt, elnöke a Kis-Küküllő vármegyei Általános Tanító Egyesületnek, Kis-Küküllő vármegye választmányi tagja, a jótékony alapítványok bizottsági elnöke.

Erzsébetváros, mint szabad királyi város az országgyűlésen szavazattal bíró jogi személy 1905-ben országgyűlési képviselő-választásra készült. Választási elnökké az örmény plébánost szavazták meg a városi képviselő-választmányon.

Ávedik Lukács számos könyvet írt és kihasználta a lehetőséget, hogy publikáljon a helyi újságokban. Legtöbb tudományos cikke azonban az 1887-ben meginduló örmény folyóiratban, az Armeniában jelent meg, mely évente kötetben látott napvilágot. Ávedik saját bevallása szerint fontosnak tartotta, hogy az örmények megőrizzék a hagyományukat, kultúrájukat. Ennek érdekében megpróbálta népszerűsíteni az örmény nyelv oktatását, például úgy, hogy örmény olvasókönyv-sorozatot indított az Arménia hasábjain. Konkrétan kifejezte azt a szándékát, hogy másokat is serkenteni akart az Erdélyben már-már holt nyelv tanulására és használatára. Sok mindenben szenvedünk hiányt, kellene egy módszeres nyelvtan; szükségünk van egy örmény-magyar és magyar-örmény szótárra; mert csak ezek segítségével kutathat az érdeklődők az örmény irodalom gazdag bányájában. Én reményelem, ha felébresszük a teremtő, munkás Múzsákat, ezekről is lesz gondoskodva - írta. A gondoskodás viszont elmaradt, erre ő sem vállalkozott, az örmény olvasókönyvnek is csak pár száma jelent meg a folyóiratban.

Az Arméniában megjelent egy-egy értekezését a következő években felhasználta könyveinek egy-egy fejezeteként. A cikkek megírásához szükséges iratokhoz az erzsébetvárosi egyházi levéltárban fért hozzá. A sorozatban a cikkíró felhasznált még püspöki leveleket, canonicavisitatiokat is, és igyekezett pontos történelmi háttérrel adni. Erzsébetváros örménységének helyzetét összehasonlította a Habsburg Birodalmon belüli egyetlen, a lemergi örmény érsekségével. Következtetésül megjegyezte: „ezen egyházmegye példát adott arra, hogy miként kell a jövőt biztosítani.” Ávedik ezzel szülőföldje számára szeretett volna más, jól működő örmény egyházmegyét követendő példaként felmutatni.

Folytatjuk

(Polyák Mariann előadása elhangzott a Fővárosi Örmény Klub szeptember 15-i műsorán)

Polyák Mariann

Ávedik Lukács és az erzsébetvárosi örmény közösség a XIX. század második felében

2. rész

Könyvei közül kiemelkedő a *Szabad királyi Erzsébetváros monográfiája*, melyet a Millenniumra írt, a korábbi kutatásait is felhasználta benne. Erre a munkára a város vezetősége kérte fel, s igen hamar kellett eleget tennie a követelményeknek. Viszont mint a város szülötte, és plébánosa, ő volt erre a munkára a legalkalmasabb személy. Több történelmi tárgyú műve is született: *Dicsőítő beszéd Aranyszájú Szent Jánosról*, *Az örmények történelme*, és *Az örmény kereszténység eredete*, illetve nem csak történelmi témájú könyveket írt: utazásairól és örmény liturgikus könyveket is összeállított.

A könyvek kiadásához szükséges engedélyeket, vizsgálatokat gyakran nehezen tudta Gyulafehérvártól megszerezni, erről szólnak hosszadalmas levelezései a püspökséggel. Még nehezebben kapott viszont engedélyt az örmény liturgiával foglalkozó, annak különlegességeit bemutató könyve: *Az örmény katolikus szent mise*.

A hatvanadik évéhez közelítő Ávedik betegsége már 1905-ben súlyos volt, így plébánosi teendőit egy ideig nem tudta ellátni. 1908. augusztus 9-én rosszul lett. Ettől kezdve már rohamosan romlott az állapota. 1909. április 5-én (Nagyhétfőn) 3 távirat érkezett Erzsébetvárosból az erdélyi püspöknek Gyulafehérvárra. Mindhárom arról számolt be, hogy a helyi örmény plébános, Ávedik Lukács aznap délben elhunyt, temetése két nap múlva lesz. Ávedik Lukács végrendeletét 1908. október 10-én fogalmazta meg, érdekes, hogy rögtön az első pontban ezt kérte: Határozott akaratom, hogy temetésem előtt felboncoltassam, illetőleg szívem kivéttessék. E célra Egyszáz Koronát hagyok. Majd meghagyta a temetés előírásait, továbbá lelki üdvéért alapítványt tett, melyből évente halála napján mondjanak érte szentmisét.

Az erzsébetvárosi örmény katolikus egyházközség 1909. évi április 16-i üléséről fennmaradt jegyzőkönyv számol be arról, hogy *dr. Issekutz Győző*, mint egyházi főgondnok bejelentette Ávedik Lukács halálát, majd az őszinte részvét teljes megnyilatkozásával méltatta az elhunytat nemcsak egyházközségük, de az örménység érdekében kifejtett tevékenységét is. Ezekre való tekintettel indítványt tett a néhai emlékének jegyzőkönyvi megőrkítésére és arcképének olajfestményben az örmény katolikus anyateplom részére való beszerzésére, melyet a jelenlevők el is fogadtak.

Hermann Antal néprajzkutató írt „gyászbeszédet” Ávedik temetése után a Szamosvölgye számára, melyben megemlékezett a nagybőjtben elhunytáról, aki szerinte „kiváló” magyar-örmény volt. Nagybőjti hangulatát azonban nem követte a Feltámadás öröme, Ávedik halála mellett ugyanis az örménység napjának leáldozását is fájalta. A cikkíró ezt követően előszámlálta, mi az, amit elmulasztott megtenni az elhunyt főesperes az örménység fenntartásának érdekében. Ezt a megdöbbenő gondolatát így fogalmazta meg: „*De az elhunyt nem érezte elég tudatosan, hogy magyar nemzeti érdek az, hogy a színmagyarrá vált örménység megőrizze faji erényeit és ezek főápolóját, az örmény rítusú és nyelvű egyházat. Az ő rajongó magyar hazafisága azt tartotta kívánatosnak, hogy az örmények nyom nélkül olvadjanak bele a közmagyarságba. Azért nem is harcolt az örmény jelleg kidomborításáért, az örmény rítus szigorú érintetlenségéért. Jóhiszeműleg engedte gyengülni az örmény hagyományt. Nem buzgólkodott közös örmény intézményekért. El is halványult Erzsébetvárosban az örmény rítus, az örmény közérzet, és vele a város örmény jellege. És az*

előrménytelenedéssel nem a magyarság gyarapodott, erősödött, hanem a szászság, mely Segesvár és Medgyes felől ostromolta az örmény alapította várost. S míg a régi erdélyi szász városokban hanyatlak a szászság ereje, Erzsébetváros mind határozottabban szász jelleget ölt. Tanulságos intő példa ez. Fájdalom, nálunk az intézők szinte programszerűen elhanyagolták az örmény városokat és bennök az örmény elemet."

Mint a cikk folytatásából kiderül, Hermann fájlalta, hogy Ávedik semmit nem tett az örmény püspökség kérdésében. A korabeli örménység egyik nagy megtartó ereje lehetett volna szerinte a püspökség kérdésének megoldása.

Folytatjuk

Polyák Mariann

Ávedik Lukács és az erzsébetvárosi örmény közösség a XIX. század második felében

3. rész

Ávedik személyisége megosztotta ismerőseit, már plébánossá választásakor kiütközött, hogy sokan nem tartották őt jó örménynek. A plébánossá való kinevezésekor sokan azért nem találták őt alkalmasnak, mert véleményük szerint a nehéz anyagi helyzetben lévő plébániát ő nem tudta volna rendbe rakni. Az iratok hallgatásából arra következtethetünk, hogy ez nem volt megalapozott vélemény. Ezt gondolta a következő cikk szerzője is, aki helyrebillentette az előtte megjelent *Hermann* cikk egyoldalú szemléletmódját:

Ávedik harminc éves korában nyerte el az erzsébetvárosi plébánosi állást, melyet haláláig lelkiismeretes pontossággal, tapintatos eljárással, és példát adó igazi papi buzgósággal töltött be. Irodalmi tevékenysége az örmény papok között a nagynevű *Lukácsi Kristóf* után első helyen említendő. Alig volt egyesület, melynek elnöke, vagy legalább választmányi tagja ne lett volna. Erzsébetváros örökké hálás lesz azon fáradságos munkájáért, hogy rendezte és tisztázta a *Kámeller György*-féle alapítványt, virágzásra juttatta a *Kábdebó Simon*-féle hagyományt. Ávedik munkája nagy jelentőségű mind a tanügy, mind az örmény tárgyú kutatómunka terén, műveinek jelentősége abban is kifejeződik, hogy több külföldi armenológus is hivatkozott történelmi könyveire.

A levelezések viszont betekinteni engednek a dolgok mögött húzódó valóságba is. Hallhattunk pozitív dolgokat *Ávedik Lukácsról*, de megdöbbenően hat Hermann cikke. Eddig láthattuk Ávedik sokoldalú egyéniségét, de sokszor húzódott meg feszültség az erzsébetvárosiak és plébánosuk között. Az első ilyen ellentéttel rögtön plébánossá választásakor találkozhatunk. Már ekkor sokan hevesen tiltakoztak személye ellen, mondván: nem az örmény párton áll, nem segíti elő az örmények fennmaradását elősegíteni kívánók ügyét. Két párt munkája kíséri tehát végig életét, s mindkettő figyelembevételével kell egyensúlyt felállítanunk, ha Ávedik Lukács életét akarjuk világosan látni. Az örménységet az első helyre tevő és azt minden áron az évszázados hagyományokban megtartani akarók, valamint a magyar nemzetbe örmény öntudattal betagozódó polgárok közötti harc ütközőpontja volt Ávedik. A Gyulafehérvári Érseki Levéltárban megmaradt Ávedik plébánosi

kinevezésének hivatalos lebonyolítása. Ez, örmény szokás szerint, Erzsébetváros kegyúri jogán, a nép választása alapján történt. Ezek alapján a következő eredményre juthatunk: Ávedik Lukács az első helyen állt 16 szavazattal, *Szentpétery* 15-tel és *Bárány Lukács* 14 szavazattal. Az eredmény tehát igen szoros volt. A Gyulafehérvári Érsekség és Főkáptalani Levéltár iratai között jelentős mennyiségű irat jelzi az ügy nehézségét és zavaros voltát. A jegyzőkönyvi kivonat mellett viszont megtalálhatjuk *Csíki István* főgondnok jelentését is. Véleménye szerint Erzsébetvároson ezután sem lesz nyugalom, pedig már ráférne a városra a béke. Csak titokzatos utalásokkal próbálta elérni a püspöknél, hogy ne fogadja el az egyébként is szoros választást. A szavazásról fennmaradt névsort is mellékelte, amelyen szerepelt, hogy kik szavaztak, nevük, foglalkozásuk feltüntetésével. Továbbá megtudhatjuk, örmények voltak-e vagy magyarok, és a három jelölt közül vajon kire szavaztak.

Néhány nappal későbbi jelentés pedig már nyíltan beszámolt arról is, hogy „ezután már csak a főpásztori bölcsesség határoz ” s remélték, a főpásztor nem Ávediket fogja kinevezni. Azonban erre már semmiféle választ sem kapunk. A főgondnok részéről történt az a kísérlet, hogy meggyőzze a püspököt; ám ez is meddő próbálkozásnak bizonyult, mert mire levelét a püspök megkapta Ávedikkinevezése megtörtént. Csíki Erzsébetvárosra nézve nagyon sötétnek látta a helyzetet ezek után, mint írta: „*Szomorú, kétségbe ejtőleg szomorú, hogy ez megtörtént - Isten a bizonyágunk, hogy ez nem helyesen, nem előrelátóig történt, és hogy a következményekért, ha lesznek, mi felelősök nem lehetünk.*”

Ávedik Lukács pedagógusként és iskolai tanfelügyelőként sokat tett az oktatás színvonalasabbá tételéért, de ezt nem kizárólag az örmény oktatás érdekében tette. Ezeket az ellene sérelemként számon tartott nézeteket fogalmazta meg gyászbeszédében Hermann Antal. A két ellentétes párt tehát teljesen más fényben világítja meg Ávedik Lukács törekvéseit, eredményeit. E nézeteltérésekre próbáltam rávilágítani előadásomban. A tény viszont megváltoztathatatlan: az örmények asszimilációját megállítani nem sikerült. Ennek lett szimbóluma a templom félig lerombolt tornya. A tornyot 1927 nyarán vitte le egy orkán erejű ciklon, ez mintegy jelképe is lehet az örmények magyarságba való beolvadásának.

(Polyák Mariann előadása elhangzott a Fővárosi Örmény Klub 2005. szeptember 15-i műsorán)
Vége